
**Кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність**

УДК 343.98

В. М. Стратонов,
*доктор юридичних наук,
професор,*
І. П. Коваленко,
*аспірант,
Херсонський державний
університет*

**ЗАЯВНИК У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

У статті проводиться системний порівняльний аналіз процесуального статусу особи, що звернулася до органу державної влади, уповноваженого розпочинати досудове розслідування, із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення згідно з Кримінально-процесуальним кодексом України 1960 року та чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. Розглядається процедура реалізації передбачених законом прав та виконання встановлених обов'язків заявника, досліджується потреба удосконалення його процесуального статусу.

Ключові слова: заявник, право, кримінальне провадження, реалізація повноважень, Кримінально-процесуальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України.

В. Н. Стратонов,
*доктор юридических наук,
профессор,*
И. П. Коваленко,
*аспирант,
Херсонський
государственный
университет*

**ЗАЯВИТЕЛЬ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ:
СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ**

В статье проводится системный сравнительный анализ процессуального статуса лица, обратившегося в орган государственной власти, уполномоченный начинать досудебное расследование по заявлению или сообщению об уголовном правонарушении согласно Уголовно-процессуального кодекса Украины 1960 года и действующего Уголовного процессуального кодекса Украины. Рассматривается процедура реализации

предусмотренных законом прав и выполнения установленных обязанностей, исследуется необходимость совершенствования процессуального статуса заявителя.

Ключевые слова: *заявитель, право, уголовное производство, реализация полномочий, Уголовно-процессуальный кодекс Украины, Уголовный процессуальный кодекс Украины.*

V. M Stratonov,
Doctor of Judicial Sciences,
Professor,

I. P. Kovalenko,
graduate student,
Kherson State University

THE APPLICANT IN CRIMINAL PROCESS: COMPARATIVE AND LEGAL ANALYSIS

The article provides a systematic comparative analysis of the procedural status of a person who appealed to the state authority of the Commissioner to initiate a pre-trial investigation with a statement or notification of a criminal offense in accordance with the 1960 Code of Criminal Procedure and the current criminal procedural code of Ukraine. The procedure of realization of the rights provided for by the law and fulfillment of the established duties is considered, the necessity of improvement of the applicant's procedural status is examined.

Key words: *applicant, law, criminal proceedings, implementation of powers, criminal procedure code.*

Аналіз вітчизняних наукових досліджень показав, що здійснюючи комплексне дослідження реалізації процесуальних прав суб'єктами кримінального процесу, на нашу думку, не достатньо уваги приділено правовому статусу заявника як учасника кримінально-процесуальних відносин. Так, особа заявника у кримінальному процесі була предметом дослідження деяких українських вчених, таких як А. С. Симчук, Р. Д. Савонюк, А. М. Орлеан, В. Г. Пожар та інших, проте проблеми його процесуального становища так і не були вирішені. На нашу думку, необхідно провести і порівняльний аналіз становлення і розвитку в кримінальному процесуальному праві такого суб'єкта, як заявник, оскільки у вітчизняних наукових працях та дослідженнях порівняльний аналіз процесуального статусу заявника за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України та Кримінально-процесуальним кодексом України, який втратив чинність у 2012 році, так і не проводився.

До того ж з прийняттям КПК України (2012 р.), введено окремою нормою такого учасника кримінального провадження, як заявник (ст. 60 КПК України), а до цього в ст. 95 колишнього КПК було лише передбачено, що представники влади, громадськості та окремі громадяни мають право подавати заяви або повідомлення (усно чи письмово) про вчинені злочини. Таким чином, у чинному кримінальному процесуальному законодавстві визначено коло повноважень, які регламентують процесуальну діяльність заявника. Це дає підстави стверджувати, що факт модернізації законодавства в цій частині відбувся, проте

ряд питань, пов'язаних з цим учасником кримінального провадження, на нашу думку, так і не були вирішені.

Метою цієї статті є проведення порівняльного аналізу процесуальних повноважень заявника в часи дії КПК України у редакції 1960 року та чинного кримінального процесуального закону та деяких інших країн. Визначити шляхи вдосконалення статусу заявника і процесуальної форми реалізації ним своїх процесуальних прав та обов'язків.

Реформування вітчизняного кримінального процесуального законодавства є справою державного значення. Представники юридичної науки і практики звертають увагу на потребу більш точного та повного визначення процесуального статусу суб'єктів кримінального процесу, одним з яких є заявник. Згідно із змістом ч. 1 ст. 94 КПК України редакції 1960 року заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян є приводом до порушення кримінальної справи [1].

Новелою чинного Кримінального процесуального кодексу України є виключення інституту дослідчої перевірки. За КПК України 1960 року, дослідча перевірка, відповідно до ст. 97, проводилась, якщо інформація, що надійшла до уповноважених органів, про діяння, які мають ознаки злочину, передбаченого статтею особливої частини КК України, не містить конкретних фактів, які свідчать про безумовне порушення вимог кримінального закону, та не потребує негайного порушення кримінальної справи посадовою особою правоохоронного органу [1]. Дослідча перевірка охоплює: отримання первинної, збір додаткової інформації, накопичення, аналіз і оцінку [2].

Зазначенні перевірки, як правило, проводились майже у всіх випадках на підставі заяв осіб, яким відомо про подію злочину, а не за рапортами правоохоронців. У разі проведення дослідчої перевірки перед порушенням кримінальної справи за рапортом співробітника правоохоронного органу, який проходив обов'язкову реєстрацію в журналі заяв та повідомлень про злочини, така інформація зазвичай уже ним була зібрана та попередньо аналізована, а отже, піддавалася правовій оцінці, що в цілому фактично і є дослідчою перевіркою. Чинний КПК України не містить такого етапу в кримінальному процесі, як дослідча перевірка. Він регламентує процесуальну діяльність учасників кримінального провадження, яке, відповідно до ст. 214 КПК України, розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань [3]. Аналіз такого стану речей свідчить як про позитив, так і, звичайно, недоліки. Сьогодні широко обговорюється питання щодо повернення такої стадії кримінального процесу, як порушення кримінальної справи, але це предмет іншого обговорення, хоча дещо пов'язаний із суб'єктом заявника.

Кримінально-процесуальний кодекс України в редакції 1960 року на відміну від чинного кримінального процесуального закону взагалі не містив визначення учасника процесу – заявник. Про його існування, можливо, лише здогадуватись, аналізуючи зміст окремих його статей. Хоча в підручниках з кримінального процесу серед інших учасників йшлося про цього суб'єкта. Вказане пояснюється тим, що законодавець не передбачав та не припускав той факт, що заяву про злочин може подати особа, якій лише відомо про вчинений злочин та яка внаслідок наявності достатнього рівня правосвідомості проявила бажання вжити заходів до притягнення злочинця до кримінальної відповідальності. Законодавець сподівався, що заявник після прийняття його заяви обов'язково стане потерпілим у справі, права якого в КПК України в редакції 1960 року передбачені у статті 49, та лише він зацікавлений у розслідуванні злочину та відновленні порушеного права.

Р. Д. Савонюк взагалі відносить особу, яка подала заяву про злочин, до безправного учасника кримінально-процесуальних відносин. У своїй роботі він стверджує, що у кримінальному процесі, згідно з кримінально-процесуальним законодавством 1960 року, існування заявника є нетривалим і може бути обмежене триденним строком (ч. 2 ст. 97 КПК України). У разі проведення дослідчої перевірки за його заявою цей строк може становити не більше десяти днів (ч. 4 ст. 97 КПК України). Весь цей період заявник залишається, по суті, безправним. Крім права на забезпечення його безпеки у зв'язку із заявою про злочин (ст. 52-1 КПК України), яке закріплено в КПК України лише після набрання чинності Закоу України від 13.01.2000 № 1381-XIV «Про внесення змін до деяких законодавчих актів», інших прав процесуальним законом для нього не передбачено. У разі відмови в порушенні кримінальної справи уповноваженні органи повинні повідомити заявника відповідно до ст. 99 КПК України [4, 5].

Коли діяв Кримінально-процесуальний кодекс України в редакції 1960 року, науковцями, у тому числі і Р. Д. Савонюком, порушувалося питання про зміну ст. 32 КПК України, що доповнила зміст статті визначенням «заявник» – особа, яка звернулася до органу розслідування, прокурора, суду (судді) із заявою або повідомленням про злочин. Він вважав заявника як самостійного учасника кримінального процесу, а тому заявник повинен мати право на визначення окремого відповідного статусу, тобто необхідно окремо визначити права й обов'язки такого суб'єкта кримінально-процесуальних відносин.

Така позиція Р. Савонюка заслуговує на позитивні відгуки і її не можливо не розділяти, оскільки заявник – це особа, якій лише відомо про вчинення кримінального правопорушення (злочину). Усю відому їй інформацію про факт злочину така особа повідомляє у своїй заяві або повідомленні під час звернення до уповноваженого правоохоронного органу на відміну від свідка, оскільки це особа, яка стала очевидцем протиправного діяння, передбаченого особливою частиною Кримінального кодексу України, або якій відомі обставини вчиненого кримінального правопорушення (злочину) [6]. Потерпілий, у свою чергу, – це особа, якій кримінальним правопорушенням (злочин) завдано майнової або моральної шкоди та порушено гарантовані державою права [7]. Отже, заявник не завжди буде свідком або потерпілим.

Деякі вчені вважають заявника в перспективі потерпілим (постраждалим) або свідком у кримінальному провадженні. З таким твердженням категорично не можемо погодитися виходячи з такого. Заявник у кримінальному процесі і в період дії КПК України редакції 1960 року і чинного КПК України був і є окремим, самостійним його учасником права та обов'язки якого у першому процесуальному законі хоча і не визначені, проте витікають зі змісту інших його статей, Кримінального кодексу України та інших профільних законів, таких як Закон України від 23.12.1993 «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [8].

Порівнюючи вітчизняне законодавство з КПК інших країн, встановлено, що Кримінально-процесуальний кодекс Російської Федерації, як і КПК України редакції 1960 року, не містив визначення такого суб'єкта, як заявник (окремого учасника кримінального судочинства), однак він згадується в нормах, що регулюють стадію порушення кримінальної справи [9].

Аналізуючи норми КПК РФ, можна зазначити, що під заявником розуміється особа, яка звернулася із заявою в органи попереднього розслідування. Заява про злочин є одним із основних приводів для порушення кримінальної справи.

Кримінально-процесуальним законодавством РФ регламентовані лише окремі права та обов'язки заявника на етапі досудового провадження. Окремі положення про права, обов'язки та відповідальність заявника про злочин містяться у статті 141 КПК РФ, відповідно до якої письмову заяву про злочин повинно бути підписано заявником, а усне занесено у протокол, підписаний заявником і особою, яка прийняла заяву. Заявник попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий донос.

За участі заявника у провадженні процесуальних дій під час перевірки повідомлення про злочин, наприклад з отримання у нього пояснень, йому співробітником правоохоронного органу повинні бути роз'яснені права, а саме: не свідчити проти самого себе, свого чоловіка (своєї дружини) та інших близьких родичів, користуватися послугами адвоката, а також подавати скарги на дії (бездіяльність) і рішення дізнавача органу дізнання, слідчого, керівника слідчого органу (ч. 1. ст. 145 КПК РФ).

Заявник має право знати про прийняте рішення за результатами розгляду повідомлення про злочин. При цьому йому роз'яснюється право на оскарження такого рішення і порядок оскарження. Також заявник повинен бути повідомлений про рішення прокурора про скасування постанови про порушення кримінальної справи (ст. 146 КПК РФ).

Крім того, заявник має право на отримання копії постанови про відмову в порушенні кримінальної справи і право на її оскарження у встановленому законом порядку (ст. 148 КПК РФ). У разі порушення кримінальної справи заявник може набути статусу свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого.

Таким чином, заявники не визнані встановленим законом порядку учасниками кримінального судочинства, не мають процесуального статусу, а наділені лише окремими правами як учасники перевірки повідомлення про злочин, несуть відповідальність за завідомо неправдивий донос про вчинення злочину.

Таким чином, КПК РФ дещо схожий на КПК України 1960 року, тому що розроблявся фактично на основі одних і тих самих радянських законів, а отже, мав спільне фундаментальне значення.

Разом з тим Кримінально-процесуальний кодекс республік Казахстан та Білорусь також розроблений на базі радянських законів та основ кримінального судочинства. Однак у п. 20 ст. 7 КПК Республіки Казахстан, а також у п. 10 ст. 6 КПК Республіки Білорусь передбачений такий учасник кримінального процесу, як заявник [10]. Тому можемо констатувати, що підхід як науковців, так і ініціаторів законодавства збігається.

Вирішивши питання про процесуальний статус заявника, білоруський законодавець включив термін «заявник» до ст. 6 КПК, в якій роз'яснюються деякі поняття та найменування, що містяться у цьому кодексі. Згідно з п. 10 ч. 1 ст. 6 КПК Республіки Білорусь заявником є будь-яка особа, яка звернулася до суду або органу кримінального переслідування в порядку, встановленому цим кодексом, за захистом свого дійсного або гаданого права або повідомила про відому йому підготовку, вчинене або яке вчиняється суспільно-небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом [11].

У Кримінально-процесуальному кодексі Республіки Вірменія (п. 33 ч. 1 ст. 6 КПК РВ) заявника визначено як будь-яку особу, яка звернулася до суду, органу кримінального переслідування або адвоката, який має спеціальну ліцензію і зареєстрований у Касаційному Суді, за захистом у порядку кримінального судочинства його порушеного права [12].

Таким чином, білоруський та вірменський законодавці також ототожнюють поняття заявника з потерпілим, не визначаючи особу, яка ініціює порушення кримінальної справи

(реєстрацію кримінального провадження) як окремого учасника кримінального процесу, що, на нашу думку, є неправильним рішенням з перелічених вище підстав.

Новий кримінальний процесуальний кодекс у деяких напрямках надав нове дихання кримінальному процесу, представивши, в першу чергу, принципи верховенства права, забезпечення прав та інтересів людини, приділив також відповідну увагу учасникам кримінального процесу, таким як заявник, визначивши тим самим його поняття та процесуальні права.

Разом з тим права заявника у кримінальному провадженні, на нашу думку, досить незначні та відверто носять формальний характер. У зв'язку з цим вважаємо, що необхідно врегулювати у ст. 60 КПК України процесуальний статус заявника, визначивши перелік його процесуальних повноважень, до яких необхідно додати:

- право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом;
- право мати представника у кримінальному провадженні;
- за наявності відповідних підстав мати право на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла;
- право брати участь у процесі доказування і судового провадження та здійснювати активні дії в ньому, а саме: заявляти відводи клопотання про проведення слідчих дій та негласних слідчих (розшукових) дій, а також брати в них участь;
- право ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження за його заявою;
- право подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду;
- одержувати копії процесуальних документів у кримінальному провадженні за його заявою;
- повідомляти органу, уповноваженому розпочинати досудове розслідування, лише правдиві відомості про кримінальне правопорушення за його заявою чи повідомленням;
- підписувати подану ним заяву або підтверджувати надане ним повідомлення в усному вигляді, за телефоном, іншими засобами зв'язку, заявою у письмовій формі чи із встановленим порядком її подання.

Також необхідно визначити такі обов'язки для заявника:

- прибувати за викликом до слідчого, прокурора, іншої особи, уповноваженої для дачі пояснень щодо поданої ним заяви;
- не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення;
- не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора відомості, що становлять охоронювану законом таємницю, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні.

Розширення таких прав заявника стане додатковою гарантією законності та об'єктивності досудового розслідування у кримінальних провадженнях, у першу чергу, у тих, у яких не бере участь потерпілий.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон : від 28.12.1960 № 1001-05 [Електронний ресурс] // Сайт ВР України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.

2. Соколова Я. О. Проведення дослідчої перевірки під час розслідування злочинів, пов'язаних з невилплатою заробітної плати / Я. О. Соколова // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 640–644.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон : від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс] // Сайт ВР України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Савонюк Р. Ю. Безправні учасники кримінально-процесуальних відносин: хто вони / Р. Ю. Савонюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 9. – С. 93–99.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів : Закон України : від 13.01.2000 № 1381-XIV [Електронний ресурс] // Сайт ВР України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1381-14>;
6. Кримінальний кодекс України : Закон : від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] // Сайт ВР України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс] // Сайт ВР України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
8. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України : від 23.12.1993 № 3782-XII [Електронний ресурс] // Сайт ВР України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>
9. Уголовно-процесуальний кодекс Российской Федерации : от 18.12.2001 № 174-ФЗ (ред. от 29.07.2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/
10. Савонюк Р. Д. Заявник у кримінальному процесі / Р. Д. Савонюк // Право України. – 2004. – № 9. – С. 97–99.
11. Родевич Л. И. Заявитель в уголовном процессе / Л. И. Родевич : материалы XVI Международной научно-практической конференции «Управление в социальных и экономических системах», 16–17 июня 2007 г. Минск / Минский институт управления. – Минск, 2007. – С. 303–305.
12. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Армения : от 01.09.1998 № 3-248 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=7460